

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.9

DOI: 10.54649/2077-9860-2024-1-11-18

Н.Р.Максатов¹

¹з.ғ.м., сеньор-лектор,

Каспий қоғамдық университеті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: nureke259@mail.ru

ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада автор, «Жас Ғалым 2023-2025» гранттық жоба аясында, Қытай Халық Республикасына (ары қарай - ҚХР) шетелдік іссапар шеңберінде ҚХР азаматтық сот ісін жүргізу ерекшеліктерін зерттеп, Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізумен салыстырмалы талдау жасайды. Сонмен қоса автор, азаматтық сот ісін жүргізудің негізгі принциптері, азаматтық істердің соттылығын, ҚХР азаматтық сот ісін жүргізу түрлері және олардың ерекшеліктерін қарастырған. Мақалада, Қытай аумағында шетелдік тұлғалардың қатысуымен азаматтық істер бойынша сот ісін жүргізудің ерекшеліктеріне назар аударылды.

Осылайша, Қытайдың азаматтық сот ісін жүргізудің ерекшеліктерін зерттеу және оны қазақстандық тәжірибемен салыстыру екі елдің құқықтық жүйелері туралы білімді тереңдетіп қана қоймай, олардың арасындағы ынтымақтастық пен өзара іс-қимылды дамыту үшін құнды ақпарат береді.

Түйінді сөздер: ҚХР азаматтық сот ісін жүргізу, сот жүйесінің ерекшеліктері, азаматтық процестің принциптері, соттылық, азаматтық сот ісін жүргізу түрлері.

Н.Р.Максатов¹

¹м.ю.н., сеньор-лектор

Каспийский общественный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: nureke259@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ С РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН

Аннотация

В рамках грантового проекта «Жас Ғалым 2023-2025» в ходе заграничной командировки в Китайскую Народную Республику (далее - КНР) автором исследуются особенности гражданского судопроизводства КНР и проводятся сравнительный анализ гражданского судопроизводства Республики Казахстан. Также, автором рассмотрены основные принципы гражданского судопроизводства, подсудность гражданских дел, виды гражданского судопроизводства КНР и их особенности. В статье обращено внимание на особенности судопроизводства по гражданским делам с участием иностранных лиц на территории Китая.

Таким образом, исследование особенностей гражданского судопроизводства Китая и его сравнение с казахстанским опытом поможет не только углубить знания о правовых системах обе-

их стран, но и предоставит ценную информацию для развития сотрудничества и взаимодействия между ними.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство КНР, особенности судебной системы, принципы гражданского процесса, подсудность, виды гражданского судопроизводства.

N.R.Maxatov¹

¹master of law, senior lecturer
Caspian Public University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: nureke259@mail.ru

FEATURES OF CIVIL PROCEEDINGS IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: COMPARATIVE ANALYSIS WITH THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

Within the framework of the grant project "Zhas Galim 2023-2025" during a business trip abroad to the People's Republic of China (hereinafter referred to as the PRC), the author examines the features of the civil proceedings of the PRC and conducts a comparative analysis of the civil proceedings of the Republic of Kazakhstan. Also, the author considers the basic principles of civil proceedings, jurisdiction of civil cases, types of civil proceedings of the People's Republic of China and their features. The article draws attention to the peculiarities of civil proceedings involving foreign persons in China.

Thus, the study of the peculiarities of Chinese civil proceedings and its comparison with the Kazakh experience will not only help to deepen knowledge about the legal systems of both countries, but also provide valuable information for the development of cooperation and interaction between them.

Keywords: civil proceedings of the People's Republic of China, features of the judicial system, principles of civil procedure, jurisdiction, types of civil proceedings.

Қазақстан Президенті Қ.К. Тоқаев «Орталық Азия – Қытай» саммитінде сөйлеген сөзінде атап өтті: «Ірі инвесторлардың бірі және әлемнің жетекші экономикасы болып табылатын Қытаймен толыққанды өзара әрекеттесу Қазақстан үшін орнықты прогрестің ұзақ мерзімді факторы болып табылады» [1].

Қытайдың азаматтық сотісін жүргізуді зерделеу жалпы Қазақстан үшін маңызды теориялық және практикалық мәнге ие. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 3 қаңтарда белгіленді [2].

Қытай мен басқа Азия елдерінің азаматтық процесі еуропа елдерінің (Англия, Франция, Германия) және АҚШ-тың азаматтық процесіне қарағанда әлі жеткілікті зерттелмеген айта кету керек [3]. Қытайда азаматтық іс жүргізу құқығының негіздерін қалыптастыру шет елдерден алынған құқықтық тәжірибе мен Қытайдың дәстүрлі философиялық идеяларының үйлесуіне негізделген.

Қазіргі уақытта Қытайда қылмыстар (қылмыстық істер) және қоғам мүшелерінің мүліктік және жеке құқықтарына (азаматтық

істер) нұқсан келтіруге байланысты істерді қарауға және шешуге маманданған мемлекеттік органдар құрылды.

Үстірт көзқарас бойынша, ҚХР сот жүйесі батыс елдерінің сот жүйесіне ұқсайды, дегенмен саяси «сезімтал» істерді Қытай Коммунистік партиясы бақылайды. Сот органдары негізінен жазалау функциясын атқарса да, қылмыспен теріс қылық жасаған адамдарды қайта тәрбиелеуге қатысуға шақырылады.

ҚХР сот органдары мемлекеттің негізгі функцияларына сәйкес құрылуда және бүкіл мемлекеттік аппараттың жұмысын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Мемлекеттік билік біртұтас жүйе ретінде әрекет етеді, өйткені ол қоғамда үстемдік ететін әлеуметтік ерік-жігерді тікелей және толық көрсетеді.

Қытайдың ұлттық дәстүрлеріне сәйкес, азаматтық істерді шешу үшін халық сирек сотқа жүгінеді, дауларды шешудің мемлекеттік емес, бейресми әдістерін қалайтынын айтып кетуге болады.

ҚХР сот жүйесінің құқықтық негіздері ҚХР Конституциясының 123-128 баптарында [4] және «Халық соттарын ұйымдастыру туралы»

1979 жылғы ҚХР Заңында [5] айқындалған. Қытайда жалпы және арнайы соттар бар: жалпы — Жоғарғы халық соты және үш сатыдағы жергілікті халық соттары — жоғарғы, орта және төменгі; арнайы соттар — бұл ең алдымен әскери соттар, бірақ басқа да арнайы соттар құрылуы мүмкін. Әскери соттар мемлекеттік сот жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады, олар мемлекет атынан сот билігін жүзеге асырады, халықтың демократиялық диктатурасын жүзеге асырудың құралы болып табылады. Сонымен бірге әскери соттар мемлекеттік сот жүйесінің арнайы құрамдас бөлігі, қарулы күштерде мемлекеттік сот билігін дербес жүзеге асыратын арнайы сот органдары болып табылады; әскери прокуратурамен, қарулы күштердің күзет бөлімдерімен бірге әскери сот жүйесін құрады. Сот ісін жүргізуде әскери соттар бүкіл ел үшін бірыңғай заңдар мен іс жүргізу нормаларын басшылыққа алады. Әр түрлі деңгейдегі әскери соттар сот алқаларын құрады, олардың міндеттері ірі немесе күрделі істерді және сот жұмысының басқа да тиісті мәселелерін қарау мен тергеуді қамтиды. Сот алқасының отырыстарын Сот Төрағасы басқарады, бірақ сол сатыдағы прокуратураның прокуроры да қатыса алады. [6]

ҚХР-ның Жоғарғы сот сатысы жоғарғы мемлекеттік билік органдары құратын Жоғарғы Халық Соты болып табылады: сот төрағасын Бүкілқытайлық халық өкілдерінің жиналысы (БХӨЖ), ал мүшелерін — БХӨЖ Тұрақты комитеті (ТК) [7] сайлайды. Жоғарғы Халық Соты жалпы және арнайы соттардың қызметіне сот бақылауын жүзеге асырады.

ҚХР-ның Халықтық соттарды ұйымдастыру туралы Заңына сәйкес, қарапайым халықтық соттар ауданның аумағына, аудан халқына және істердің жағдайына байланысты халықтық соттардың (халықтық трибуналдар) тұрақты қатысуын құра алады. Әр түрлі деңгейдегі жергілікті халықтық соттар (әрқайсысы) сот төрағасынан, сот төрағасының орынбасарынан, сот палаталарының төрағаларынан, палаталар төрағаларының орынбасарларынан және бірнеше судьялардан тұрады [8].

Мемлекеттің бірыңғай сот жүйесі құрылған Қазақстанды қоса алғанда, көптеген елдерден айырмашылығы, Қытайда дербес, жалпықытайлықтан бөлек, арнайы әкімшілік аудандардың (АӘА) сот жүйелері бар. Сонымен, Сянган (Гонконг) АӘА сот жүйесі британдық құқыққа, ал Аомынь (Макао) АӘА сот жүйесі португалиялық құқыққа негізделген.

Сянган АӘА сот жүйесін соңғы сатыдағы сот басқарады, оның шешімдері түпкілікті және шағымдануға жатпайды. Соңғы сатыдағы соттың астында апелляциялық және бірінші сатыдағы екі Палатаға бөлінген Жоғарғы Сот орналасқан. Одан да төмен аудандық соттар, магистрат соттары және арнайы соттар, сондай-ақ бейбітшілік судьялары жүйесі. Арнайы соттарға кәметке толмағандар істері жөніндегі соттар, жер соттары, еңбек соттары және т. б. кіреді. Сянгандағы бейбітшілік судьялары өз функцияларын ақысыз орындайды (мемлекеттік қызметпен немесе қоғамдық негізде). Олардан арнайы заңгерлік білім немесе дайындық талап етілмейді.

ҚХР-да арнайы әкімшілік соттар жоқ, олардың функцияларын әкімшілік істер жөніндегі палатаның (алқаның) жалпы соттарында қолданылады. Олар әкімшіліктің азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны туралы шағымдарды қабылдайды. Ауылдарда мұндай шағымдарды ауыл тұрғындарының комитеттері (қоғамдық өзін-өзі басқару органдары) қарайды, олардың шешімдеріне сотқа шағымдануға болады [9]. 1993 жылы еңбек даулары бойынша төрелік комиссиялар мен төрелік соттар құрылды (уезден және одан төмен), олардың шешімдеріне Халық сотына шағымдануға болады.

Қытайда конституциялық бақылауды жүзеге асыратын арнайы мемлекеттік орган — Конституциялық сот жоқ. Бұл жерде аталған функцияны парламент жүзеге асыратындығына байланысты. Биліктің бөліну теориясын жоққа шығара отырып, ҚХР демократиялық принциптер негізінде бүкіл халық сайлаған парламент халықтың егемендігінің өкілі болып табылады, сондықтан ол мемлекеттегі биліктің толықтығына ие [10, 52 б.].

ҚХР Конституциясы сот төрелігінің жалпы қабылданған қағидаттарын, оның ішінде сот арқылы қорғалу құқығын бекітеді. Азаматтық іс жүргізу кодексінің (АІЖК) бірінші тарауында ҚХР-да сот төрелігін жүзеге асыру қағидаттары да бар. Азаматтық процестің келесі негізгі принциптерін бөліп көрсетуге болады:

Теңдік принципі. Барлық азаматтар заң алдында тең, заңды түрде барлық ұлттардың тең құқықтары бар, сот практикасында артықшылықтар мен кез-келген кемсітушілікке жол берілмейді. Азаматтық істерді қарау кезінде халықтық соттар тараптардың іс жүргізу құқықтарын іске асыруына кепілдік беріп, жеңілдетуге, тараптардың қолданылатын заң

алдындағы абсолютті теңдігін негізге алуға тиіс (ҚХР АІЖК 9-бабы).

Сот ісін жүргізудің ұлттық тілі принципі.

Конституция мен ҚХР АІЖК азаматтардың азаматтық істерді жүргізу кезінде өздерінің ана тілі мен жазуын пайдалану құқығын бекітеді. Тұрғылықты жерлерінде ұлттың аз бөлігін құрайтын немесе көптеген ұлттардың бірге тұратын аудандарында халықтық соттар белгілі бір аймақта қабылданған тіл мен жазуда сот ісін жүргізеді және заңды құжаттар жасайды. Іске қатысатын, осы жерде жалпы қабылданған тіл мен жазуды білмейтін адамдар үшін халық соты аударманы ұйымдастырады.

Сот ісін жүргізудің жариялылық принципі.

Жеке тұлғалардың өмірінің интимдік жақтарына және заңда көзделген өзге де жағдайларға қатысты мемлекеттік құпияға байланысты істерді қоспағанда, сот талқылаулары ашық жүргізіледі. Бұдан басқа, тараптар тиісті өтінішпен жүгінген кезде жабық сот отырысында некені бұзу туралы істер және коммерциялық құпияға байланысты істер де қаралуы мүмкін.

Алқалылық принципі. Бірінші сатыдағы азаматтық істерді халық соттары алқалы түрде судья мен отырысшылар құрамында немесе судьялар құрамында қарайды. Сот алқасы мүшелерінің саны тақ болуы керек. Отырысшылар өз міндеттерін атқару кезінде судьялармен тең құқықтарды пайдаланады және міндеттерді атқарады. Азаматтық істерді жеке-дара қарау оңайлатылған сот ісін жүргізу тәртібімен ғана жүзеге асырылады.

Соттың тәуелсіздік принципі. Халық соттары заңның ережелеріне сәйкес азаматтық істер бойынша сот төрелігін әкімшілік органдардың, қоғамдық ұйымдардың және жеке тұлғалардың араласуынсыз дербес жүзеге асырады.

Қытайдағы азаматтық іс жүргізу, Азаматтық іс жүргізу кодексімен реттеледі. 1991 жылы қабылданған ҚХР АІЖК 4 бөлімнен (Жалпы ережелер; сот ісін жүргізу; атқарушылық іс жүргізу; шетелдік тұлғалардың қатысуымен азаматтық істер бойынша іс жүргізу туралы ерекше ережелер), 29 тараудан және 270 баптан тұрды. Қытайдың Жоғарғы заң шығарушы органы 2007 жылғы 28 қазанда ҚХР Азаматтық іс жүргізу кодексіне өзгерістер енгізу туралы БХӨЖ ТК жобасын бекітті және 2008 жылғы 1 сәуірден бастап осы өзгерістердің күшіне енуі туралы шешім қабылдады. Осылайша, 16 жыл бойы өзгеріссіз қалған ҚХР Азаматтық іс жүргізу кодексіне алғаш рет екі негізгі

мәселені шешуге бағытталған толықтырулар мен түзетулер енгізілді: соттағы іс жүргізудің күрделілігі және сот шешімдерін орындаудың күрделілігі. Заңнаманы реформалау нәтижесінде ҚХР АІЖК-ден бір тарау алынып тасталды (19-тарау «Заңды тұлғалар болып табылатын кәсіпорындардың банкроттығы және қарыздарды қайтару туралы істер бойынша іс жүргізу»), бес бап қосылды және оннан астам баптың мазмұнына өзгерістер енгізілді. Өзгерістер, ең алдымен, жауапкершілік, қадағалау және атқарушылық іс жүргізу мәселелеріне қатысты болды.

Қазақстандық азаматтық іс жүргізу заңнамасынан айырмашылығы, ҚХР АІЖК ведомстволық бағыныстылық мәселелері реттелмеген.

Азаматтық істердің соттылығына арналған ҚХР Азаматтық іс жүргізу кодексінің екінші тарауын қарастырайық. Соттылық — соттарға ведомстволық бағынысты істердің бірінші саты бойынша қарау үшін сот жүйесінің нақты сотының қарауына қатыстылығын реттейтін институт. Дәстүр бойынша соттылық екі негізгі түрге бөлінеді — жалпы (пәндік) және аумақтық (жергілікті).

Жалпы соттылық — сот жүйесінің белгілі бір деңгейіндегі соттарға істердің соттылығы. Мәселен, ҚХР АІЖК-нің 2-тарауының 1-параграфына сәйкес, азаматтық істердің көпшілігі заңмен өзге соттардың соттылығына жатқызылған істерді қоспағанда, негізгі сатыдағы халық соттарына жатады. Бірінші сатыдағы орта сатыдағы халық соттарына мынадай азаматтық істер: шетелдік тұлғалардың қатысуымен маңызды істер; тиісті округтер үшін маңызы бар істер; Жоғарғы халық соты орта сатыдағы халық соттарының құзыретіне жатқызған істер қарастырылады. Бірінші сатыдағы жоғары сатыдағы халық соттары тиісті округтер үшін маңызды азаматтық істерді қарайды. Бірінші сатыдағы Жоғарғы халық соты мынадай азаматтық істерді: бүкіл ел үшін маңызды істерді; оларға қатысты осы сотта қаралуы тиіс деп есептелетін істерді қарайды.

Аумақтық соттылық — ережелері істерді біртекті соттар (сот жүйесінің бір буынды соттары) арасында бөлуге мүмкіндік беретін соттылық. Азаматтық істердің жалпы аумақтық соттылығы ҚХР АІЖК-нің 22-бабында айқындалған, оған сәйкес азаматтарға қойылатын талаптар жауапкердің тұрғылықты жері бойынша халық соттарына тиесілі; егер жауапкердің тұрғылықты жері мен ба-

сым тұратын жері сәйкес келмесе, онда олар жауапкердің басым тұратын жері бойынша халық сотына жатқызылады. Заңды тұлғаларға немесе өзге де ұйымдарға қойылатын талаптар жауапкердің орналасқан жері бойынша халық сотында қаралады. Егер бір талап бойынша бірнеше жауапкердің тұрғылықты жері, басым тұрғылықты жері екі немесе одан да көп халық соттарының сот округтерінде болса, іс осы халық соттарының әрқайсысына жүктеледі.

Азаматтық істердің балама аумақтық соттылығы — бұл жауапкердің тұрғылықты жері (орналасқан жері) бойынша сотқа да, заңда көрсетілген басқа сотқа да талап қоюға болатын соттылық. Талап қоюшы аталған соттардың бірін өз бетінше таңдайды, бірақ егер талап қоюшы істі қарайтын екі немесе одан да көп халық сотына талап қойса, онда іс азаматтық істі бірінші болып қозғаған халық сотына қаралады. Мәселен, ҚХР АІЖК-нің 24-33-баптарына сәйкес шарттардан туындайтын даулар бойынша қойылатын талаптар жауапкердің тұрғылықты жері (орналасқан жері) бойынша немесе шартты орындау орны бойынша халық сотына қаралады. Сақтандыру шарттарынан туындайтын даулар бойынша қойылатын талаптар жауапкердің тұрғылықты жері (орналасқан жері) бойынша немесе сақтандыру объектісінің орналасқан жері бойынша халық сотына қаралады. Вексельдерге байланысты даулар бойынша қойылатын талап-арыздар вексельге ақы төлеу орны бойынша немесе жауапкердің тұрғылықты (орналасқан жері) жері бойынша халық сотына қаралады. Темір жол, автомобиль, су, әуе және аралас тасымалдау шарттарынан туындайтын даулар бойынша қойылатын талап-арыздар жауапкердің жөнелту орны, баратын жері немесе тұрғылықты жері (орналасқан жері) бойынша халық сотына жатады. Құқықтарды бұзатын әрекеттерге байланысты қойылған талап-арыздар халық сотына осындай әрекеттер жасалған жерде немесе жауапкердің тұрғылықты жерінде (орналасқан жерінде) қаралады. Темір жол, автомобиль авариялары, судағы және ауадағы авариялар салдарынан келтірілген залалды өтеу туралы талаптарға байланысты қойылатын талаптар халық сотына авария орны бойынша немесе көлік құралының, кемеңің бірінші аялдау орны, әуе кемесінің бірінші қону орны бойынша немесе жауапкердің тұрғылықты жері (орналасқан жері) бойынша істер қарастырылады. Кемелердің соқтығысуынан

немесе теңізде болған басқа да оқиғалардан келтірілген залалды өтеу туралы талаптарға байланысты қойылатын талап-арыздар соқтығысу орны бойынша, зардап шеккен кемеңің бірінші аялдау орны бойынша, залал келтірген кемеңің ұстау орны бойынша немесе жауапкердің тұрғылықты жері (орналасқан жері) бойынша халық сотына жатады. Теңізде құтқару шығындарына байланысты қойылатын талаптар құтқару орны бойынша немесе құтқарылған кемеңің бірінші аялдмасы бойынша халық сотына жатады.

Айрықша аумақтық соттылық ҚХР АІЖК-нің 34-бабында белгіленеді және азаматтық істердің белгілі бір санаттары бойынша сотты таңдау талап қоюшының еркіне байланысты емес, заңда дәл айқындалғанын және басқа соттарға талап қоюдың алынып тасталатынын білдіреді.

Мәселен, жылжымайтын мүлікке байланысты даулар бойынша талап-арыздар жылжымайтын мүліктің орналасқан жері бойынша халық сотының қарауына жатады; порттардың жұмысына байланысты туындаған даулар бойынша талап-арыздар порттың орналасқан жері бойынша халық сотының қарауына жатады; мұраға байланысты даулар бойынша талап-арыздар мұра қалдырушының соңғы тұрғылықты жері бойынша немесе негізгі тұрғылықты жері бойынша халық сотының қарауына жатады.

«Шарттық аумақтық соттылық» термині тараптар өзара келісім бойынша белгілі бір іс үшін аумақтық соттылықты анықтай алатынын білдіреді. ҚХР АІЖК-нің 25-бабына сәйкес шарт тараптары жазбаша шартта келісім бойынша жауапкердің тұрғылықты жері (орналасқан жері), шарттың орындалатын орны, шартқа қол қойылған орны, талап қоюшының тұрғылықты жері (орналасқан жері), заттың орналасқан жері бойынша халық сотының соттылығын таңдай алады, алайда бұл ретте жалпы және айрықша жағдайға қатысты заңнама ережелері бұзылмауға тиіс.

Қытайдың азаматтық процесінің ерекшелігі — азаматтық сот ісін жүргізу түрлері. Сот ісін жүргізу түрі — қорғалатын материалдық құқықтың немесе заңмен қорғалатын мүдденің сипаты мен ерекшелігімен айқындалатын азаматтық істердің белгілі бір топтарын қозғаудың, қараудың, шешудің іс жүргізу тәртібі [11, 30 б.]. ҚХР АІЖК-не сәйкес Қытайдың азаматтық процесінде сот ісін жүргізудің келесі түрлерін ажыратуға болады.

Бірнеше кезеңді қамтитын бірінші сатыдағы соттағы жалпы іс жүргізу (талап қою іс жүргізуі):

— сотта іс қозғау (АІЖК-нің §1 12-тарауы) — талап қою және оны қарауға қабылдау жолымен жүзеге асырылады. Заң талап қою талаптарына жауап беруі тиіс талап қою шарттарын және талап қою арызын іс жүргізуге қабылдауға негіздеделерді белгілейді;

— істі сот талқылауына дайындау (АІЖК §2 12-тарауы). Осы кезеңде сот заңда белгіленген мерзімдерде процеске қатысушыларды туындаған процесс туралы хабардар етеді, олардың іс жүргізу құқықтары мен міндеттерін, оның ішінде жауапкердің талап қою арызына кері қайтарып алу құқығын түсіндіреді;

— азаматтық істі сот талқылауы (АІЖК §3 12-тарауы). ҚХР АІЖК-нің 124-бабы сот талқылауының тәртібін белгілейді. Әдетте, процестің бұл кезеңі іс бойынша сот шешімін шығарумен және жариялаумен аяқталады. Азаматтық процестің осы кезеңінде заңда көрсетілген негіздер болған кезде іс бойынша іс жүргізу кейінге қалдырылуы (ҚХР АІЖК 132-бабы), тоқтатылуы (ҚХР АІЖК 136-бабы) не тоқтатылуы (ҚХР АІЖК 137-бабы) мүмкін.

Негізгі сатыдағы халық соттары мен олар қалыптастыратын сот палаталары жүзеге асыратын құқықтық қатынастармен және елеусіз даулар бойынша анықталған фактілермен қарапайым азаматтық істерді талқылауды көздейтін жеңілдетілген сот ісін жүргізу (ҚХР АІЖК-нің 13-тарауы) істердің аталған санаты бойынша талап қою талаптарын талап қоюшы ауызша нысанда мәлімдей алады. Істі судья жеке-дара қарайды, ал шешім азаматтық іс қозғалған күннен бастап отыз күн ішінде шығарылуға тиіс.

Ерекше іс жүргізу (ҚХР АІЖК-нің 15-тарауы) — халық соттарының сайлаушы мәртебесіне байланысты істерді, хабар-ошарсыз кетті деп тану және қайтыс болды деп жариялау туралы істерді, азаматты әрекетке қабілетсіз деп тану туралы істерді және азаматтың әрекетке қабілеттілігін шектеу туралы істерді және мүлікті иесіз деп тану туралы істерді қарауы. Егер істі ерекше іс жүргізуде қарау барысында халық соты істің азаматтық құқықтар мен мүдделер туралы дауларға жататынын анықтаса, ол ерекше іс жүргізуді тоқтату туралы ұйғарым шығарады және мүдделі тұлғаларға олардың жалпы тәртіппен талап қою құқығын түсіндіреді.

Бұйрық арқылы іс жүргізу (ҚХР АІЖК-нің 15-тарауы) халық сотының борышкер-

ге кредитордың бағалы қағаздар бойынша ақшалай сомаларды немесе төлемдерді өндіріп алу туралы талаптары заңда аталған шарттарға сай болған кезде сот бұйрығын шығаруын білдіреді:

1) кредитор мен борышкер арасында басқа да борыштық даулар жоқ;

2) сот бұйрығы жауапкерге берілуі мүмкін.

Сот бұйрығын шығару туралы өтініште талап етілетін ақша сомасының немесе бағалы қағаздар бойынша төлемдердің мөлшері көрсетілуге, талап негізделетін мән-жайлар жазылуға, дәлелдемелер келтірілуге тиіс. Сот бұйрығын сот шығарады және он бес күн ішінде борышкерге жібереді.

Шақыру ісін (ҚХР АІЖК-нің 15-тарауы) халық соты вексель ұстаушының өтініші бойынша қозғайды, оны индоссамент жасау арқылы беруге вексель ұрланған, жоғалған немесе жойылған жағдайда, сондай-ақ Заңның ережелеріне сәйкес шақыру ісін қозғауға болатын басқа жағдайларда рұқсат етіледі. Халықтық сот өтінішті қарауға қабылдауды ұйғарып, осымен бір мезгілде төлеушіге вексель бойынша төлемдерді тоқтата тұру туралы хабарлайды, сондай-ақ үш күн мерзімде мүдделі тұлғаны өз құқықтары туралы мәлімдемеге шақыру туралы жария хабарландыру шығарады. Шақыру ісін жүргізу мерзімін халық соты нақты жағдайды ескере отырып белгілейді, алайда ол алпыс күннен кем болмауы тиіс.

Процеске қатысушылар туралы айта келе, қазақстандық азаматтық іс жүргізу заңнамасынан айырмашылығы, ҚХР АІЖК-нің 5-тарауы іске қатысатын тұлғалар қатарында тараптарды (талап қоюшы мен жауапкер), үшінші тұлғаларды (дербес талаптары бар және ондай талаптары жоқ) және өкілді атайтынын атап өткен жөн.

ҚХР заңнамасында дәлелдеу ұғымы жоқ. Сонымен қатар, ҚХР АІЖК 6-тарауы дәлелдемелерге, олардың түрлеріне, сондай-ақ дәлелдемелерді ұсыну және зерттеу тәртібіне арналған. Қытайда 2001 жылдың 21 желтоқсанында Жоғарғы халық Соты «Азаматтық сот ісін жүргізудегі сот дәлелдемелері туралы анықтаманың» құқықтық түсіндірмесін жариялады, ол заңның қайнар көзі болып табылады. Қытай тәжірибесі көрсеткендей, егер классикалық теория жаңа мәселелерді шеше алмаса, онда оларды шешудің жаңа жолын табу керек [12].

ҚХР Азаматтық іс жүргізу кодексінде

Қытай аумағында шетелдік тұлғалардың қатысуымен азаматтық істер бойынша іс жүргізудің ерекшеліктері айқындалған (ҚХР АІЖК IV бөлімі). Шетелдік тұлғалардың қатысуымен азаматтық істерді қарау кезінде халық соты Қытай Халық Республикасында жалпы қабылданған тіл мен жазуды пайдаланады. Егер тараптар аудармашыны ұсынуды талап етсе, ол берілуі мүмкін, бұл ретте шығындарды тараптар көтереді. Шетелдік азаматтар, азаматтығы жоқ адамдар, шетелдік кәсіпорындар мен ұйымдар халық соттарында талап қоюшылар мен жауапкерлер ретінде әрекет ете отырып, егер олар адвокатқа осы процесте өкілдік етуге өкілеттік беруі қажет болса, Қытай Халық Республикасының адвокатына өкілеттік беруі керек. Шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар, Қытай Халық Республикасының аумағында тұрғылықты жері (орналасқан жері) жоқ шетелдік кәсіпорындар мен ұйымдар жіберетін немесе шетелден беретін және Қытай Халық Республикасының адвокатына немесе өзге адамға осы процесте өкілдік етуге өкілеттік беретін сенімхаттар орналасқан мемлекеттің нотариаттық органдары елшілікте орналасқан және заңдастырылған деп куәландырылғаннан кейін ғана жарамды болады немесе осы мемлекеттегі Қытай Халық Республикасының консулдығы, не куәландырушы формальдылықтарды орындағаннан кейін, Қытай Халық Республи-

касы мен осы орналасқан мемлекет арасында жасалған тиісті шартпен көзделген.

ҚХР АІЖК-нің 25-тарауында шетелдіктердің қатысуымен азаматтық істерді соттау ерекшеліктері анықталды. Мәселен, Қытай Халық Республикасының аумағында тұрғылықты жері (орналасқан жері) жоқ жауапкерге шарттардан туындайтын даулар бойынша немесе өзге де мүліктік даулар бойынша, егер шарт жасалған немесе ҚХР аумағында орындалуға жататын болса не талап қою нысанасы болып табылатын зат Қытай аумағында болса, талап қою не жауапкердің осы аумақта тыйым салынуы мүмкін мүлкі бар, не жауапкердің ҚХР аумағында өкілдігі бар — халық сотына қарайды. Олар шартқа қол қойылған жер, шарттың орындалатын орны, талап қою нысанасы болып табылатын заттың орналасқан жері, мүлікке тыйым салынуы мүмкін жер, құқықтарды бұзатын әрекеттер жасалған жер немесе өкілдіктің орналасқан жері бойынша халық сотына қаралуы мүмкін.

Қытайдың азаматтық процесі ҚХР-ның ұлттық ерекшеліктеріне, мәдени құндылықтарына, әдет-ғұрыптарына, тарихи дәстүрлеріне негізделген өзіндік ерекшеліктерге ие, сонымен бірге азаматтық сот ісін жүргізудің негізгі ережелері қазақстандық азаматтық процесіне айқын ұқсастықтарға ие екенін айта кеткен жөн.

Пайдаланылған қайнар көздерінің тізімі:

1. <https://www.zakon.kz/politika/6394095-tokaev-nazval-prioritetnye-napravleniya-sotrudnichestva-s-kitaem.html>
2. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/470?lang=ru>
3. Елисеев Н.Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран: учебник. М.: Проспект, 2006.
4. https://chinalaw.center/constitutional_law/china_constitution_revised_2018_russian/
5. https://chinalaw.center/constitutional_law/china_peoples_courts_organic_law_revised_2018_russian/
6. <http://russian.china.org.cn/russian/33375.htm>
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Всекитайское_собрание_народных_представителей
8. Юрковский А.В. Особенности судебной системы Китайской Народной Республики // Сибирский юридический вестник. 2004. № 4.
9. <https://zaochnik.com/spravochnik/pravo/gosudarstvennaja-i-munitsipalnaja-sluzhba/kitajskie-mestnye-organy-gosvlasti-i-gosupravlenij/>
10. Златопольский Д.Л. Государственное право зарубежных стран: Восточной Европы и Азии: учебник. М.: Зерцало-М, 2000. С. 52
11. Гражданский процесс: учебник / под ред. М.К. Треушников. М.: Городец, 2003. С. 30.
12. Хуан Сян. Судебные доказательства в гражданском процессе: опыт сравнительного правоведения на примере России и Китая: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2008. 179 с. РГБ ОД, 61:08-12/41

References:

1. <https://www.zakon.kz/politika/6394095-tokaev-nazval-prioritetnye-napravleniya-sotrudnichestva-s-kitaem.html>
2. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/470?lang=ru>
3. Eliseyev N.G. Grazhdanskoye protsessualnoye pravo zarubezhnykh stran: uchebnik. M.: Prospekt, 2006.
4. https://chinalaw.center/constitutional_law/china_constitution_revised_2018_russian/
5. https://chinalaw.center/constitutional_law/china_peoples_courts_organic_law_revised_2018_russian/
6. <http://russian.china.org.cn/russian/33375.htm>
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Vsekitayskoye_sobraniye_narodnykh_predstaviteley
8. Yurkovsky A.V. Osobennosti sudebnoy sistemy Kitayskoy Narodnoy Respubliki // Sibirsky yuridichesky vestnik. 2004. № 4.
9. <https://zaochnik.com/spravochnik/pravo/gosudarstvennaja-i-munitsipalnaja-sluzhba/kitajskie-mestnye-organy-gosvlasti-i-gosupravlenij/>
10. Zlatopolsky D.L. Gosudarstvennoye pravo zarubezhnykh stran: Vostochnoy Yevropy i Azii: uchebnik. M.: Zertsalo-M, 2000. S. 52
11. Grazhdansky protsess: uchebnik / pod red. M.K. Treushnikova. M.: Gorodets, 2003. S. 30.
12. Khuan Syan. Sudebnye dokazatelstva v grazhdanskom protsesse: opyt sravnitel'nogo pravovedeniya na primere Rossii i Kitaya: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. M., 2008. 179 s. RGB OD, 61:08-12/41